

การบริหารจัดการด้วยระบบเครือญาติ เพื่อสร้างความซื่อสัตย์ ต่อคณะโนราในจังหวัดพัทลุง

Management with Kinship Systems to Build Integrity
: A Case Study of Manora Performing Groups
in Phatthalung Province

วิระเดช ทองคำ (Wiradet Thongkam)¹

กมล เสวตสมบูรณ์ (Gamon Savatsomboon)²

บทคัดย่อ

งานวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาระบบบริหารจัดการที่มีอยู่แล้วในสังคมไทยที่เป็นภูมิปัญญาของศิลปินพื้นบ้านภาคใต้ นำมาใช้ในการบริหารจัดการคณะโนราเพื่อสร้างความซื่อสัตย์ต่อคณะโนราอันเป็นประเด็นสำคัญที่ส่งผลต่อความอยู่รอดของคณะโนรา โดยใช้กรณีศึกษาของคณะโนราสมพงษ์น้อย ดาวรุ่ง และคณะโนราสายทิพย์ เสน่ห์ศิลป์ ซึ่งเป็นโนราที่มีชื่อเสียงมาเป็นเวลายาวนานของจังหวัดพัทลุง ผลการศึกษาพบว่า คณะโนราสมพงษ์น้อย ดาวรุ่ง และ คณะโนรา สายทิพย์ เสน่ห์ศิลป์ มีการบริหารจัดการที่เป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นภาคใต้ โดยใช้ระบบเครือญาติที่มีความซื่อสัตย์เข้ามามีส่วนร่วมในการบริหารจัดการคณะโนรา ทำให้การบริหารจัดการทรัพยากรในด้านต่าง ๆ เช่น ด้านบุคคล การเงิน เครื่องอำนวยความสะดวก และธุรกิจการจัดการแสดง สามารถจัดการได้สะดวก รวดเร็วและยั่งยืน มีการใช้ทรัพยากรทุกประเภทอย่างมีประสิทธิภาพ จึงทำให้มีผลงานการแสดงยั่งยืนมาโดยตลอด

คำสำคัญ : บริหารจัดการ, เครือญาติ, คณะโนรา

¹นักศึกษาระดับปริญญาโท สาขาวิชาดุริยางคศิลป์ คณะวิทยาลัยดุริยางคศิลป์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม 44150.

อีเมล : Thongkam.6472@gmail.com

²อาจารย์ ดร., สาขาวิชาการจัดการ คณะการบัญชีและการจัดการ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม มหาสารคาม 44150.

อีเมล : gamon.s@acc.msu.ac.th, gamon_s@yahoo.com

Abstract

The purpose of this research was to study management system existing in Thai society that wisdom of folk artists were applied to manage Manora performing groups and to build integrity for Manora performing groups because the integrity was very important for survival of the Manora performing group. Data for the research was collected from Sompongnoi Dowrung Manora Performing Group, and Saitip Sa-ne silp Manora Performing Group recognized and well known for a long time in Phatthalung Province. The research found that the two Manora performing groups; Sompongnoi Dowrung Manora Performing Group, and Saitip Sa-ne silp Manora Performing Group, applied honest kinship system including Southern folk wisdom to manage their Manora Performing Group, therefore, resources of the groups; human resource, finance, equipment, facility, business were managed conveniently, efficiently, and sustainable leading to continuously well known performance.

Keywords : Management by Kinship System, Integrity, Manora Performing Group

บทนำ

ปัจจุบันสังคมไทยได้รับอิทธิพลตะวันตกเข้ามาทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว ความเจริญก้าวหน้าทางเทคโนโลยี ทำให้เกิดผลกระทบต่อศิลปะการแสดงพื้นบ้าน โนราเป็น วิถีชีวิตของคนภาคใต้ โดยเฉพาะในจังหวัดพัทลุง ซึ่งเชื่อกันว่าเป็นแหล่งกำเนิดของโนรา และเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรม เป็นศิลปะการแสดงที่สืบทอดกันมาช้านานมีความผูกพันกับความเป็นอยู่ของผู้คนในเครือญาติและชุมชน โนราเป็นการแสดงพื้นบ้านภาคใต้ประเภทหนึ่ง ที่มีรูปแบบการแสดงทั้งการรำ การร้องและการแสดงเป็นเรื่องราวประกอบการบรรเลงดนตรี ได้แก่ ปี่ ทับ กลอง โหม่ง ฉิ่ง และแตระ การแสดงโนราแบ่งออกเป็น 2 ประเภท คือ การแสดงโนราเพื่อประกอบพิธีกรรมและการแสดงโนราเพื่อความบันเทิง ประวัติความเป็นมาของโนรานั้นไม่ปรากฏหลักฐานแน่ชัด มีทั้งคำบอกเล่าจากชาวบ้าน และที่ปรากฏในเอกสาร

การแสดงโนราเพื่อประกอบพิธีกรรมหรือโนราโรงครู เป็นโนราที่มีความสำคัญต่อวิถีชีวิตของคนภาคใต้โดยมีความผูกพันกับความเป็นอยู่ของผู้คนในชุมชน โดยจากเอกสารและข้อมูลเบื้องต้น (อุดม หนูทอง, 2536 : 65) นอกจากโนราประกอบพิธีกรรมที่กล่าวมานั้น ยังมีการแสดงโนราอีกรูปแบบหนึ่ง คือการแสดงโนราเพื่อความบันเทิงที่มีความสำคัญดังนี้ การแสดงโนราเพื่อความบันเทิง สามารถแบ่งได้เป็น 2 ประเภท คือ 1. การแสดงโนราเพื่อความบันเทิงแบบโบราณ 2. การแสดงโนราเพื่อความบันเทิงแบบประยุกต์

ปัจจุบันการแสดงโนราเพื่อความบันเทิงมีการเปลี่ยนแปลงไปมาก ไม่นิยมรำอวดท่าเหมือนเมื่อก่อน มุ่งเน้นการแสดงเป็นเรื่องต่าง ๆ แบบละคร และมีการเปลี่ยนแปลงเนื้อเรื่อง จากเมื่อก่อนนิยมแสดงเพียงเรื่อง มโนราห์ กลับมาแสดงเรื่องแบบภาพยนตร์ และมีการเล่นเรื่องแบบโบราณน้อยลง โดยหันมาให้ความสำคัญกับการแสดงดนตรีลูกทุ่ง การแสดงโนราปรับประยุกต์โดยนำเอาการแสดงวงดนตรีลูกทุ่งมาต่อท้ายการแสดง และยังให้ความสำคัญของการแสดงดนตรีลูกทุ่งเกือบเท่ากับการแสดงโนราตามกระแสความนิยมของผู้ชม โดยเริ่มจากการแสดงตามชนบท คือ ตั้งเครื่อง โหมโรง ภาคครู ปล่อยัตวนางรำ ออกรำชุดสั้น ๆ ปล่อยัตวนางโรง จากนั้นจะเป็นการแสดงวงดนตรีลูกทุ่งประกอบการเดินของแดนเซอร์หรือหางเครื่อง (ภัทรวดี ภูชฎาภิรมย์, 2554 : 224)

การแสดงโนราแบบประยุกต์ เป็นการแสดงที่มีวงดนตรีลูกทุ่งแสดงหลังจากการแสดงโนราจบลง ใช้นักแสดง นักดนตรี และพนักงานติดตั้งอุปกรณ์จำนวนมากว่าการแสดงโนราทั่วไปและมีความแตกต่างกันในเรื่องโครงสร้างเวที ดนตรี นักแสดง และการบริหารจัดการ เมื่อมีสมาชิกในคณะโนรามาก หากหัวหน้าคณะโนราไม่มีการบริหารจัดการที่ดีนั้น อาจทำให้คณะโนราไม่ประสบความสำเร็จในธุรกิจ การใช้ระบบเครือข่ายเข้ามามีส่วนร่วมช่วย ในการบริหารจัดการคณะโนรา เป็นการทำงานที่ต้องอาศัยความไว้วางใจและความซื่อสัตย์ ในการทำงานร่วมกัน จึงจะทำให้งานมีประสิทธิภาพบรรลุตามวัตถุประสงค์ที่วางไว้ จังหวัดพัทลุงซึ่งมีทั้งคณะโนราที่เก่าแก่และเกิดขึ้นใหม่ ดังนั้น หากมีการบริหารจัดการที่ดี จะทำให้คณะโนราประสบความสำเร็จ

ระบบเครือข่ายในสังคมถิ่นใต้ วันนี้หลายหมู่บ้านที่ห่างไกลในท้องถิ่นภาคใต้อีกยังคงเห็นร่องรอยของการเป็นญาติเป็นดอกรกันทั้งหมู่บ้านอยู่ แม้ว่าการย้ายถิ่นฐาน

เข้ามาของคนต่างถิ่นจะมีแนวโน้มสูงขึ้นเรื่อย ๆ ร่องรอยนี้เป็นลักษณะร่วมกับหมู่บ้านในภูมิภาคอื่น แต่กรณีของภาคใต้ยังมีโครงสร้างความสัมพันธ์ส่วนอื่น ๆ ผู้กรวดให้คนรักพวกรักพี่น้องจนเป็นลักษณะเด่นทางวัฒนธรรมคนถิ่นใต้รุ่นก่อนใช้คำว่า “พี่น้อง” ในความหมายที่ลึกถึงการร่วมสายเลือด และสนใจการนับไล่เรียงญาติโดยมีพิธีโนราโรงครูเป็นพิธีหลักที่ใช้ในการเรียกญาติและรวมญาติเหมือนการขานชื่อญาติพี่น้องถิ่นอื่นที่ออกไปแต่งงานแบบเขยเข้าบ้านให้ได้กลับมาบ้านเดิมของพ่อแม่ผู้ให้กำเนิด ข้อเด่นเรื่องการรวมคนนี้เห็นชัดในสำนวนท้องถิ่นว่า “คนมากเหมือนโรงโนรา” โรงโนราเป็นภาพของงานใหญ่ในแต่ละสายตระกูลที่เรียกและรวมคนด้วยระบบความเชื่อให้มาแสดงตนว่าเป็น “คนโนรา” พิธีกรรมจะให้ความสำคัญกับการนับญาติไล่เรียงขึ้นไป เมื่อไกลจนจำชื่อบรรพชนไม่ได้ก็จะนับให้รวมสายกับ “ครูหมอโนรา” ที่มีฐานะเสมือนเทพดาในหมู่คนที่มิเชื่อสายโนรา โดยมีชื่อบรรพชนเหมือนชื่อตัวละครที่อยู่ในตำนานโนรา เช่น นางนวลทองสำลี ตาหลวงคง ตาหลวงเสน เป็นต้น (เกียรติชัย อิศรเดช, 2546b) ดังนั้นระบบเครือญาติที่แข็งแกร่งนั้นเป็นภูมิปัญญาเก่าที่มีอยู่ก่อน โดยอาจสันนิษฐานได้ว่าอาจเป็นผลมาจากการตั้งอยู่ในภูมิประเทศที่อยู่บนฝั่งทะเลเปิด ต้องเผชิญหน้ากับคนต่างชาติต่างภาษามาตั้งแต่นั้นแต่ไร และถูกรุกรานโดยโจรสลัดอยู่ในประวัติศาสตร์จึงต้องการ การรวมพวกที่ชัดเจน แสดงตนให้ชัดว่าใครจะเป็นพวกบ้าง และอาจจะพอกกล่าวได้ว่า การดึงคนเข้ามาในกลุ่มเป็นหมู่พวกนั้นเป็นวัฒนธรรมเด่นของชาวใต้ที่อาจได้รับอิทธิพลหนุนจากวัฒนธรรม (เกียรติชัย อิศรเดช, 2546a) เมื่อเป็นพวกแล้วแม้ไม่ใช่ญาติก็เหมือนญาติ จะผูกพันต่อกันในฐานะคนพวกเดียวกันที่ให้ความพิเศษในด้านการช่วยเหลือเกื้อกูล และสร้างเป็นเครือข่ายอย่างระบบเกลอ อย่างเกลอเขา เกลอเล ลูกเกลอ ญาติเกลอ ระบบดอง ระบบลูกยก พ่อยก ฯลฯ

ปัญหาเรื่องความเชื่อสัจต่อกณะโนรา

เมื่อคณะโนราเข้าสู่โลกการแข่งขันสมัยใหม่หลังจากยุคปฏิวัติวัฒนธรรมโดยจอมพล ป.พิบูลสงครามซึ่งส่งผลให้เกิดการสถาปนาวัฒนธรรมความบันเทิงของรัฐเพื่อสร้างความเป็นหนึ่งเดียวให้แก่คนในชาติ แล้วส่งผ่านลงมาสู่ภาคใต้คือการวางประกอบกับการเข้ามาของสื่อใหม่คือ หนังสือกลางแปลง หนังสือยาย และวงดนตรี

ลูกทุ่ง โนราในยุคนั้นต้องปรับตัวอย่างเร่งรีบเพื่อให้พวกเงี้ยวหรือคณะโนราได้ผันตัวเองมาเป็นอาชีพหนึ่ง เช่น กรณีของโนราเดิม เมืองตรัง (วราภรณ์ นุ่นแก้ว, 2549)

การเข้าสู่โลกอาชีพที่ต้องพาคณะโนราให้รอดท่ามกลางการแข่งขันสูงนี้ไม่ได้เผชิญกับการต่อสู้กับสื่อบันเทิงชนิดอื่น เช่นภาพยนตร์ วงดนตรีลูกทุ่ง ลิเก เป็นต้น หากแต่ยังต้องต่อสู้กับคณะโนราด้วยกันเองที่เริ่มผันเข้าสู่การเป็นอาชีพถาวรมากยิ่งขึ้นเมื่อสังคมท้องถิ่นเข้าสู่สังคมอุตสาหกรรมอย่างเร่งรีบนับแต่มีแผนพัฒนาประเทศ การแข่งขันกันเองที่เข้มข้นขึ้นได้เกิดการ “แย่งวง” การดึงคน ผ่านกลยุทธ์ต่าง ๆ ที่เข้มข้น กรณีสำคัญที่เห็นชัดคือการประชันคณะโนราระหว่างคณะโนราเดิมกับ คณะโนราวัดเฒ่า ที่เดิมพันกันด้วยการยุบคณะโนราและใช้มวลชนคนดูเป็นผู้ตัดสิน ถือเป็นกรณีเด่นที่เกิดการทำหายด้วยการยุบคณะโนราและยกลูกสาวให้จนกลายเป็น “คณะโนราเดิม วิน วาด” (ประพนธ์ เรืองณรงค์, 2541)

ผู้วิจัยจึงเลือกคณะโนราสมพงษ์น้อย ดาวรุ่ง และคณะโนราสายทิพย์ เสน่ห์ศิลป์ ซึ่งเป็นคณะโนราที่ได้รับความนิยมมาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน โดยจากการสังเกต กลุ่มคนดูและคิวงานการแสดงที่มีตลอดทั้งปี เป็นคณะโนราที่มีการบริหารจัดการโดยใช้ระบบเครือข่ายเข้ามามีส่วนในการบริหารจัดการคณะโนรา และประสบความสำเร็จในการแสดง ศึกษาการบริหารจัดการของโนราทั้ง 2 คณะที่สามารถบริหารจัดการคณะโนราได้อย่างยาวนาน เป็นระยะเวลามากกว่า 30 ปี และทั้ง 2 คณะเป็นโนราประยุกต์ประเภทคณะโนราขนาดใหญ่ มีสมาชิกในคณะ (40-70) คน ซึ่งมีกระบวนการบริหารจัดการบุคคล การเงิน เครื่องมืออำนวยความสะดวกและการจัดการแสดงได้อย่างน่าสนใจ ซึ่งก็ยังสามารถได้รับความนิยมและมีการแสดงอย่างต่อเนื่องมาจนถึงปัจจุบันเพื่อเป็นตัวอย่างในการบริหารจัดการให้กับคณะโนราในจังหวัดพัทลุงและใกล้เคียงได้อย่างยั่งยืน

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

เพื่อศึกษาวิธีการบริหารจัดการ ของ คณะโนราสมพงษ์น้อย ดาวรุ่ง และคณะโนราสายทิพย์ เสน่ห์ศิลป์ ในจังหวัดพัทลุง

วิธีการศึกษา

1. ผู้ให้ข้อมูล การวิจัยครั้งนี้มีผู้ให้ข้อมูลที่สำคัญ คือ หัวหน้าคณะโนราและสมาชิกในคณะโนรา

2. พื้นที่ในการวิจัย ผู้วิจัยได้คัดเลือกคณะโนรา 2 คณะ คือคณะโนราสมพงษ์น้อย ดาวรุ่งและคณะโนราสายทิพย์ เสน่ห์ศิลป์ เจาะจงพื้นที่ในจังหวัดพัทลุง เนื่องจาก เป็นคณะโนราที่มีชื่อเสียง เป็นที่ยอมรับของคนโดยทั่วไปซึ่งจะสังเกตได้จากคนดู และคิวงานการแสดงที่มีตลอดทั้งปี

3. เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

3.1 ใช้แบบสัมภาษณ์แบบไม่มีโครงสร้าง เพื่อใช้สัมภาษณ์หัวหน้าคณะโนราเกี่ยวกับการบริหารจัดการ

3.2 แบบบันทึกการสังเกต เป็นแบบสังเกตแบบมีส่วนร่วมและแบบไม่มีส่วนร่วม เพื่อใช้ในการสังเกต คณะโนรา ผู้ชม ผู้ว่าจ้าง และประชาชนโดยทั่วไป ผู้วิจัยได้เข้าไปสังเกตสภาพทั่วไปในการแสดง ทั้งวิถีชีวิต ความเป็นอยู่ ที่ทำการศึกษาวิจัย นอกจากนี้ผู้วิจัยอาจเข้าไปมีส่วนร่วมในกิจกรรมต่าง ๆ ในกลุ่มของคณะโนรา เช่น การแสดงโนรา การเข้าชมการแสดงโนรา เป็นต้น

4. การเก็บรวบรวมข้อมูล

4.1 การเก็บรวบรวมข้อมูลจากเอกสารเบื้องต้น เป็นข้อมูลที่เก็บรวบรวมได้จากเอกสาร งานวิจัย หรือที่มีการศึกษาไว้ในประเด็นที่เกี่ยวข้องกับการบริหารจัดการ

4.2 การเก็บรวบรวมข้อมูลจากภาคสนาม เป็นการเก็บรวบรวมข้อมูลของคณะโนราสมพงษ์น้อย ดาวรุ่งและคณะโนราสายทิพย์ เสน่ห์ศิลป์ โดยวิธีการสำรวจเบื้องต้น และการสัมภาษณ์แบบเป็นทางการ สัมภาษณ์แบบไม่เป็นทางการ การสัมภาษณ์เชิงลึก การสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วมและ การสังเกตแบบมีส่วนร่วม

5. การวิเคราะห์ข้อมูล

ในการนำเสนอผลการวิเคราะห์ข้อมูล ครั้งนี้ผู้วิจัยนำเสนอผลวิเคราะห์ข้อมูลตามความมุ่งหมายของการวิจัย ด้วยวิธีการพรรณนาวิเคราะห์

ผลการวิจัย

1. การนำระบบเครือข่ายมาใช้ในการบริหารจัดการของคณะนรา

1.1 การบริหารด้านบุคคล (Man)

การนำระบบเครือข่ายมาใช้ในการบริหารจัดการคณะนราสมพงษ์น้อย ดาวรุ่ง และ คณะนราสายทิพย์ เสน่ห์ศิลป์ จะมีอยู่ 2 ประเภท คือ 1.การนำชื่อเรียกที่แสดงถึงความผูกพันอย่างใกล้ชิดคือคำว่า พ่อ และ แม่ และ คำว่า ลูก 2. การนำบุคคลที่เป็นเครือข่ายในสายตระกูลมาร่วมกันบริหารจัดการคณะนรา เช่น พี่ ลุง ป้า กรณีของเด็กในวงเรียก “ลุงพงษ์” หรือ “พ่อพงษ์”กรณีของคณะนราสายทิพย์ เสน่ห์ศิลป์ นักแสดงซึ่งเป็นทางเครื่อง นอรา หรือนักดนตรี ในคณะนราจะเรียกว่า “แม่ทิพย์” เช่นเดียวกับนราคณะอื่น ๆ ก็จะใช้คำในระบบเครือข่ายนี้เรียกเหมือนกัน ขณะที่เจ้าของคณะนั้นก็จะเรียกสมาชิกในคณะนราว่า “ลูก” หรือ “นุ้ย”การเรียกคนในแวดวงศิลปะการแสดงด้วยคำในระบบเครือข่ายนี้ปรากฏร่วมในแวดวงศิลปินพื้นบ้านในภูมิภาคอื่น ๆ จนถึงในแวดวงการนาฏศิลป์ไทยที่ยังคงข้ามมาสู่การเรียกขานคนในแวดวงคนบันเทิงในปัจจุบันด้วย แต่กรณีของคณะนราไม่เพียงแต่การตั้งคำเรียกมาใช้แต่ได้ตั้งเอารูปแบบความสัมพันธ์มาใช้ช่วยในการบริหารจัดการด้วย ที่แสดงผลออกมาในรูปของสวัสดิการ ภาระเบี่ยงประจําคณะ จนถึงการผูกขาดความซื่อสัตย์

หากนำแนวคิดเรื่องการบริหารจัดการมาเปรียบเทียบกับดูการบริหารจัดการ คณะนราสมพงษ์น้อย ดาวรุ่ง และคณะนราสายทิพย์ เสน่ห์ศิลป์ จะพบว่าคณะนราในวงศึกษานี้ได้มีระบบการบริหารจัดการด้าน บุคคล (man) เงิน (money) วัสดุ อุปกรณ์เครื่องอำนวยความสะดวก (material) อย่างครบถ้วนในความสำคัญที่เป็นแนวทางในการพัฒนาของตัวเอง ดังรายละเอียดต่อไปนี้

คณะนราสมพงษ์น้อย ดาวรุ่ง ใช้ระบบเงื่อนไขของพื้นที่และระบบเครือข่ายในการคัดเลือกบุคคล ได้แก่ นักแสดง นักดนตรี เจ้าหน้าที่ฝ่ายเทคนิค ที่จะเข้ามาทำหน้าที่ต่าง ๆ ในคณะนรา โดยจะคัดเลือกจากบุคคลทั่วไป นักเรียน นักศึกษา และนิสิต ในพื้นที่จังหวัดพัทลุง ตรัง และ สงขลา และมาจากเครือข่าย ในจังหวัดพัทลุง ซึ่งอาจเป็นเงื่อนไขสำคัญในการบริหารจัดการ คณะนราสมพงษ์น้อย ดาวรุ่ง ประกอบด้วยฝ่ายดนตรี ฝ่ายฉาก แสงสี เสียง นักร้องและทางเครื่อง ซึ่งต่างก็

ต้องให้ทักษะเฉพาะทางของแต่ละฝ่าย การบริหารจัดการให้อยู่รวมกัน บางครั้งก็เป็นเรื่องยาก แต่ละคนมาจากต่างที่ เมื่อต้องมาใช้ชีวิตร่วมกันย่อมมีเรื่องที่ทำให้เกิดความขัดแย้งหรือทะเลาะกันบ้าง ซึ่งอาจจะเกิดจากความเข้าใจผิดของกันและกัน หัวหน้าคณะโนราจะต้องจัดการดูแลไม่ให้เกิดเรื่องเหล่านี้ขึ้นภายในคณะโนรา เมื่อเกิดเรื่องในลักษณะนี้ขึ้น จะส่งผลกระทบต่อในการทำงานและอาจทำให้งานของคณะโนราเกิดความเสียหายได้ เมื่อแต่ละคนมาอยู่รวมกันต้องเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่มีน้ำใจเห็นความสำคัญของคณะโนราเป็นหลัก ช่วยเหลือซึ่งกันและกัน

คณะโนราสายทิพย์ เสน่ห์ศิลป์ จะใช้ระบบเงื่อนไขของพื้นที่และระบบเครือญาติเช่นเดียวกับคณะโนราสมพงษ์น้อย ดาวรุ่ง เป็นเงื่อนไขสำคัญในการคัดเลือกบุคคล ได้แก่ นักแสดง นักดนตรี เจ้าหน้าที่ฝ่ายเทคนิค ที่จะเข้ามาทำหน้าที่ต่าง ๆ ในคณะโนรา โดยจะคัดเลือกจากบุคคลทั่วไป นักเรียน นักศึกษา และนิสิต ในพื้นที่จังหวัดพัทลุงและจังหวัดสงขลา เป็นสำคัญ คณะโนราสมพงษ์น้อย ดาวรุ่ง และ คณะโนราสายทิพย์ เสน่ห์ศิลป์ จะมีวิธีการรับงานการแสดงโดยใช้วิธีการเดียวกัน โดยการให้หัวหน้าคณะและศิษย์โนราผู้ใกล้ชิด สามารถรับงานการแสดงได้เช่นเดียวกับหัวหน้าคณะ ผู้ที่ได้รับมอบหมายในการรับงานการแสดง จะต้องทำหน้าที่เรื่องคิดงานการแสดงร่วมกับสมาชิกภายในคณะ แต่คณะโนราสายทิพย์ เสน่ห์ศิลป์ มีการวางกฎเกณฑ์กติกาบางประการ ในการจัดการเรื่องการตรงต่อเวลาของนักแสดง โดยมีการหักค่าตอบแทนนักแสดง ถ้าหากนักแสดงแต่งตัวไม่ทันกับเวลาที่ทำการแสดง โดยจะนำเงินที่ได้จากการหักค่าตอบแทนไปทำบุญตามวัดต่าง ๆ การพัฒนาคนเพื่อสร้างงาน คณะโนราสมพงษ์น้อย ดาวรุ่ง และ คณะโนราสายทิพย์ เสน่ห์ศิลป์ มีการพัฒนาคนเข้ามาอยู่ในระบบเครือญาติ ที่มีความสัมพันธ์ใกล้ชิดมากกว่าลูกศิษย์ โดยความไว้วางใจ รับมาเป็น ลูกยก โดยการศึกษาจากลักษณะนิสัย ความประพฤติ ทักษะความสามารถพิเศษ ในการทำงานการแสดง ที่โดดเด่น การรู้จักที่จะศึกษาเรียนรู้งานภายในคณะ เมื่อเห็นว่ามีควมรับผิดชอบ จึงแต่งตั้งหรือขอรับลูกศิษย์คนที่มีทักษะความสามารถพิเศษดังกล่าวมาเป็นลูกยก ซึ่งการสร้างคนให้มีฐานะเป็นลูกยกของคณะโนราจะมีทักษะความสามารถที่แตกต่างกัน เพื่อประโยชน์ในการบริหารจัดการแสดงของคณะโนรา เช่น คณะโนราสมพงษ์น้อย ดาวรุ่ง โดยมี นริศร เพชรมณีหรือ โนราโทน สมพงษ์น้อย ดาวรุ่ง เป็นลูกยก เรียกว่าลูกโทน มีความชำนาญในด้านการร้องเพลง การรำโนรา และหางเครื่อง คณะโนราสายทิพย์

เสน่ห์ศิลป์ โดยมี โนราภรณ์ จังหวัดสงขลาหรือลูกภรณ์ มีทักษะในด้านการรำโนรา และการประกอบพิธีกรรม, โนราตะวัน จันทราศิลป์ หรือ ลูกเอก มีทักษะในด้านการรำโนรา ร้องเพลง และการผลิตอุปกรณ์เครื่องประดับ, พรานปอหรือลูกปอ มีทักษะการออกพราน การแสดงโนรา การแสดงตลก ปฏิภาณไหวพริบ ในการแสดง ซึ่งทั้ง 3 คนนี้ เป็นลูกยกของโนราสายทิพย์ เสน่ห์ศิลป์

1.2 การบริหารด้านการเงิน (Money)

คณะโนราสมพงษ์น้อย ดาวรุ่ง จะมีทุนสนับสนุนจากนักธุรกิจ คือ นายอภิชาต วรรณพรม กรรมการผู้จัดการ บริษัทโอ.ยู.โอ.จงเจริญ ทรานสปอร์ต ซึ่งเป็นผู้จัดการวง จากความชื่นชอบโดยส่วนตัวและยังทำหน้าที่เป็นนักร้องเปิดโชว์การแสดงให้กับคณะโนราสมพงษ์น้อย ดาวรุ่ง การมีเงินทุนหลักที่มาสนับสนุนในการสร้างสรรค์ ออกแบบและผลิตชุดการแสดงใหม่ ๆ เช่นชุดหางเครื่องชาย/หญิง อุปกรณ์ตกแต่งเวที เครื่องเสียง แสงสี เป็นต้น ล้วนแต่จำเป็น ต้องใช้ทุนในการสร้างสรรค์ทั้งสิ้น เมื่อคณะโนรามีรายได้จากการแสดงจะคืนทุนไปในบางส่วน ซึ่งแสดงให้เห็นว่าทั้งสองฝ่ายมีความซื่อสัตย์และความไว้วางใจต่อกัน ทำให้คณะโนราสมพงษ์น้อย ดาวรุ่ง มีนักแสดงอาชีพอยู่ประจำคณะ มีรถบัสคอยรับ-ส่ง นักแสดงนักดนตรีทั้งหมด จะโดยสารไปกับรถบัสของคณะ จึงไม่มีปัญหาเรื่องค่าน้ำมัน ที่ต้องจ่ายเพิ่มไปจากค่าตัวของนักแสดงแต่ละคน แต่ก็จะมีรายจ่ายที่นอกเหนือจากนั้น เช่น รถบัสชำรุดหรืออุปกรณ์อะไหล่มีปัญหา เป็นต้น การเลี้ยงดูสวัสดิการของนักแสดงประจำคณะโนรา มีการจัดที่พักสำหรับนักแสดงที่อยู่ประจำ ในการบริหารจัดการเงิน เรื่องค่าตอบแทนหรือค่าตัวนักแสดง จะจ่ายเป็นรายวันไปหลังจากทำการแสดงเสร็จ โดยใช้น้ำหนักที่ได้รับมอบหมาย เช่น เดินหางเครื่อง เป็นเงิน 500 บาท ถ้าเดินอย่างเดียวจ่ายค่าตอบแทน 300-400 บาท แต่ถ้ารำได้ด้วยหรือทำได้หลายหน้าที่ก็จะได้ค่าตัวเพิ่มขึ้น ค่าตอบแทนนักร้อง 500-700 บาท นักดนตรีพื้นบ้าน 500 สำหรับนักดนตรีนายปีได้ 700 บาท นักดนตรีสากล 500-700 บาท และถ้าหากปฏิบัติหน้าที่หลายอย่างในการแสดงแต่ละครั้งจะได้รับเงินเพิ่มตามภาระงาน ราคาค่าจ้างในการรับงานการแสดงขึ้นอยู่กับระยะทาง (เพลินพิศ เกตุชู (ผู้ให้สัมภาษณ์). วีระเดช ทองคำ (ผู้สัมภาษณ์). ที่บ้านเลขที่ 125 หมู่ที่ 12 ตำบลท่าแค อำเภอเมือง จังหวัดพัทลุง. เมื่อวันที่ 15 มกราคม 2558.)

คณะโนราสายทิพย์ เสน่ห์ศิลป์ มีความแตกต่างจากคณะโนราสมพงษ์น้อย ดาวรุ่ง ตรงที่ไม่มีเงินทุนสนับสนุนหลักจากภายนอก การสร้างสรรค์ชุดการแสดง ชุดทางเครื่อง แสงสี เสียง ของคณะโนราสายทิพย์ เสน่ห์ศิลป์ ล้วนมาจากเงินทุนส่วนตัวและเงินที่เก็บสะสมจากการแสดง แต่ด้วยความรักและผูกพันกับศิลปะการแสดงด้านนี้จึงค่อย ๆ ปรับเปลี่ยน ดัดแปลง ซ่อมแซมอุปกรณ์ ด้วยกำลังของตัวเอง ในส่วนของนักแสดงนั้น โดยปกติจะอาศัยตามครอบครัวของแต่ละคนไม่ได้อยู่รวมกัน โนราสายทิพย์ เสน่ห์ศิลป์ มาถึงยุคปัจจุบันทุกคนมีภาระงานประจำการนัดเจอกันที่บ้านหัวหน้าคณะจึงเป็นเรื่องยาก และส่วนมากจะมีรถกันเกือบทุกคนการเดินทางไปแสดงจึงแต่ละคนก็พารถไปกันเองแล้วนัดเจอกันงาน ดังนั้นจึงไม่ได้จ่ายแค่ค่าตัวเพียงอย่างเดียว ยังต้องช่วยเหลือเรื่องค่าน้ำมันเพิ่มเติม ซึ่งหัวหน้าคณะโนรา จะช่วยเหลือค่าน้ำมันนั้นไม่ได้ให้ทั้งหมด ขึ้นอยู่กับระยะทางของแต่ละคน เป็นกรณีไป ประมาณ 100-300 บาท ทางคณะโนราสายทิพย์ เสน่ห์ศิลป์ ยังมีค่าใช้จ่ายที่ต้องบริหารจัดการอีกหลายรายการ เช่น ค่าน้ำมันรถบัส รถบรรทุกเวทีเครื่องเสียงรถส่วนตัวของหัวหน้าคณะ เป็นต้น ส่วนค่าตอบแทนนักแสดงจะแตกต่างกันไปตามหน้าที่รับผิดชอบ เช่น ทางเครื่องหรือแดนเซอร์ สำหรับคนที่เป็นสมาชิกใหม่ 450 บาท คนที่เป็นสมาชิกเก่าหรือเดินกับคณะมานานแล้ว 500-600 บาท นักร้อง 500-1000 บาท นักดนตรีพื้นบ้าน-นักดนตรีสากล 500-700 บาท เป็นต้น ในการจ้างงานการแสดง ในพื้นที่จังหวัดพัทลุง จะมีรายรับอยู่ที่ 45,000 ถึง 50,000 บาท ขึ้นอยู่กับระยะทางที่จะไปทำการแสดง เมื่อแจกจ่ายค่าตอบแทนทั้งหมดแล้ว หัวหน้าคณะโนราจะเหลือค่าใช้จ่ายประมาณ 4,000 ถึง 5,000 บาทต่อการแสดง 1 ครั้ง เพื่อเก็บไว้เป็นทุนในการบำรุงคณะโนราต่อไป (สายทิพย์ เครือแก้ว (ผู้ให้สัมภาษณ์), วิระเดช ทองคำ (ผู้สัมภาษณ์), ที่บ้านเลขที่ 31 หมู่ที่ 5 ตำบลโคกทราย อำเภอปากพะยูน จังหวัดพัทลุง, เมื่อวันที่ 12 กุมภาพันธ์ 2558.)

การแยกย้ายคณะเกิดจากปัญหาหลากหลาย ทุกคนอยากมีชีวิตความเป็นอยู่ที่ดี แต่อาจเกิดปัญหาจากเรื่องค่าตอบแทน ความคับข้องใจ ความน้อยเนื้อต่ำใจ การนินทา ชู้สาว และการทะเลาะวิวาทกัน ดังนั้นสมาชิกในคณะโนราสมัยปัจจุบันจะมีการว่ากล่าวตักเตือนเกือบจะไม่ได้ บางครั้งที่ผิดใจด้วยเรื่องเล็กน้อย เช่น ค่าตอบแทนที่ต่ำกว่านักแสดงบางคน การพูดจารุนแรงของหัวหน้าคณะโนรา บางคนก็ไม่มีความคิดเห็นในการทำงานร่วมกัน จึงแยกตัวออกมาจากคณะโนรา ดังนั้น

วิธีคิดแบบการว่าจ้างอย่างเดียวไม่สามารถผูกใจคนไว้ได้ จำเป็นต้องมีวิธีคิดอื่น ๆ มาวางแผนไว้อีกระดับหนึ่ง ได้แก่ เรื่องบุญคุณ ความเกรงใจ และการรักษาคำพูด เพื่อให้เกิดความมั่นคงในการทำงานและอยู่ร่วมกันภายในคณะในรา

1.3 การบริหารด้านเครื่องอำนวยความสะดวก (Material)

คณะในราสมพงษ์น้อย ดาวรุ่ง มีเวทีพร้อมอุปกรณ์การแสดง แสง สี เสียง ของตัวเอง หัวหน้าคณะในราจะเป็นผู้วางแผนงาน ตัดสินใจการทำงาน ร่วมกับ หัวหน้างานแต่ละฝ่าย ซึ่งการมีเวทีเครื่องเสียงของตัวเองนั้นก็ทำให้สามารถจัดการ อำนวยความสะดวกให้กับคณะในรา แต่หากต้องไปเช่าของคนอื่นมา ทำให้ไม่สะดวก ในการใช้งานหรืออาจทำให้งานเสียหายได้คณะมีรถบัสประจำ 1 คัน รถบรรทุกเวที เครื่องเสียงและอุปกรณ์อื่น 2 คัน รถยนต์หัวหน้าคณะ 2 คัน (นริศร เพชรมณี (ผู้ให้ สัมภาษณ์), วีระเดช ทองคำ (ผู้สัมภาษณ์), ที่บ้านเลขที่ 451 หมู่ที่ 9 ตำบลหารเทา อำเภอบางแพะยูน จังหวัดพัทลุง, เมื่อวันที่ 10 กุมภาพันธ์ 2558.)

คณะในราสายทิพย์ เสน่ห์ศิลป์ มีเวทีเครื่องเสียงของตัวเองการให้สิทธิ์ ในการตัดสินใจของหัวหน้าฝ่ายติดตั้งประกอบเวทีหรือ (ฝ่ายเทคนิค) จัดการเรื่อง ทีมงาน ให้สิทธิ์ในการตัดสินใจให้ขึ้นอยู่กับหัวหน้าฝ่าย ในการที่จะรับคนเข้ามา ทำงานหรือจะเอาคนออกจากงาน จะได้สบายใจกันทั้งสองฝ่ายทั้งหัวหน้าฝ่ายเวที และหัวหน้าคณะในราคณะในราสายทิพย์ เสน่ห์ศิลป์มีรถบัสประจำคณะอยู่ 1 คัน สำหรับทีมงานการแสดงที่จะไปทำการแสดงตามที่ต่าง ๆ พร้อมกับมีรถบรรทุกเวที 1 คัน และรถหัวหน้าคณะอีก 1 คัน ทำให้สะดวกต่อการบริหารจัดการ (สายทิพย์ เครือแก้ว (ผู้ให้สัมภาษณ์), วีระเดช ทองคำ (ผู้สัมภาษณ์), บ้านเลขที่ 31 หมู่ที่ 5 ตำบลโคกทราย อำเภอบางแพะยูน จังหวัดพัทลุง, เมื่อวันที่ 12 กุมภาพันธ์ 2558.)

คณะในราสมพงษ์น้อย ดาวรุ่ง จะดูแลสวัสดิการ การกินอยู่ของสมาชิก อาหารการกินบางครั้งต้องจัดการกันเองในวันที่ไม่แสดง การฝึกซ้อมการแสดงและ หางเครื่องที่บ้านหัวหน้าคณะใช้เวลาว่างให้เกิดประโยชน์และเป็นการช่วยฝึกความ ซำนาญให้กับสมาชิกในคณะด้วย วิธีการดึงเด็กไว้น่าจะใช้หลายกลยุทธ์ เด็กบางคน ถูกออกจากคณะอื่น หรือมีปัญหาจากที่อื่น ทางคณะก็เกิดความสงสารจึงรับไว้ (หนิร้อนมาพึ่งเย็น) เป็นการซื้อใจกัน เวลาเจ็บไข้ไม่สบายก็จะดูพาไปรักษาเรื่องบุญ คุณความเกรงใจและความผูกพันกันในคณะในรา ไทโรหาเครือข่ายให้มาเสริม ดังนั้น จะต้องมีการวางแผนเรื่องคนล่วงหน้า แม้จะได้รับค่าจ้างมากกว่า แต่ก็จะไม่ไปเพราะ

เป็นเรื่องไม่งามในความสัมพันธ์ เกิดการพยายามสร้างศิษย์สายคิดปะอย่างระบบ เครือข่าย จากเดิมที่จำกัดแวดวงไว้สืบสายคิดปะเฉพาะเครือข่ายศิษย์เล็ดก็มา เป็นการเปิดกว้างที่จะถ่ายทอดความรู้ให้ศิษย์ ยิ่ง ๆ ขึ้น เพื่อให้ส่งผลต่อระบบการ เรียกใช้ในภายหน้า ดังนั้นความกตัญญูต่อครูก็เป็นอีกระบบหนึ่งที่เข้ามารองรับการบริหารจัดการคณะที่ส่งผลต่อความซื่อสัตย์ต่อวงศ์ต้นสังกัด (รัตติกุล เกตุชู (ผู้ให้ สัมภาษณ์), วิระเดช ทองคำ (ผู้สัมภาษณ์), ที่บ้านเลขที่ 121 หมู่ที่ 12 ตำบล ท่าแค อำเภอเมือง จังหวัดพัทลุง, เมื่อวันที่ 17 กุมภาพันธ์ 2558.)

ความยุติธรรมที่ว่านี้ยอมรับการเลือกที่รักมักที่ชังได้ผ่านการจัดลำดับชั้นของความสัมพันธ์อันเป็นที่ยอมรับในวงได้ เช่น คนที่เป็นสายเลือดตรงย่อมสำคัญกว่า ลูกวงที่เป็นคนทั่วไป คนที่เป็น “ลูกยก” ย่อมสำคัญกว่าคนที่ไม่ได้เป็น ในขณะที่มี ลูกยกหลายคนก็มีความเข้าใจในลำดับชั้นความสัมพันธ์ต่อกัน รูปแบบเหล่านี้ส่งผล ต่อความซื่อสัตย์ต่อองค์กรคล้ายระบบวัฒนธรรมของบริษัทญี่ปุ่นที่ผูกกันแล้วก็จะ เชื่อมต่อ ๆ กันไปถึงชั้นลูกหลานหากไม่มีเหตุอันร้ายแรงที่จะตัดขาดความสัมพันธ์ เรื่องบุญคุณเป็นเรื่องที่ฝังรากอยู่ในวัฒนธรรมโนรา ดังการร้องเริ่มเล่นที่กล่าวอ้าง ถึงบุญคุณครู บุญคุณพระแม่ธรณีและเทพดาต่าง ๆ เสมอ การรักษาคำพูดเป็น ผลมาจากวัฒนธรรมเก่าที่ถือเรื่อง “คำไหนคำนั้น” ดังเห็นจากร่องรอยการให้ความสำคัญกับการตกลงนัดหมายในการแสดงโนราปรากฏในภูมิปัญญาท้องถิ่นเรื่อง “ขันหมาก” เมื่อชาวบ้านต้องการว่าจ้างคณะโนราจะต้องถือขันหมากมาที่บ้านเพื่อ มาบอกครุหมอนโนราว่าขอเชิญไปแสดง

คณะโนราเมื่อรับขันหมากแล้วก็ต้องรักษาคำพูดที่จะแสดงให้ได้ แม้จะมีงาน อื่นที่ให้รายได้ดีกว่าซ้อนเข้ามา ส่งผลต่อการบริหารจัดการวงด้วยการ “เหยียบโรง” คือการไปแสดงซ้อนกันสองงานหรือมากกว่านั้นในเวลาเดียวกัน ด้วยกลวิธีการไป เริ่มต้นไว้แล้วขยับวันออกไป งานที่ซ้อนทับเรื่องเวลาและพื้นที่แสดงที่ต้องวิ่งไปวิ่ง มาส่งผลต่อการดึงตัวบุคลากรที่แน่นอนว่าย่อมได้รายได้ไม่เสมอกันอันเนื่องจาก ฝีมือ ชื่อเสียง ความสัมพันธ์และระยะห่างของการเดินทาง แม้ว่าภูมิปัญญาเรื่อง “คำไหนคำนั้น” จะผูกมัดไว้แล้วชั้นหนึ่ง แต่ความจริงรักซื่อสัตย์ที่แสดงออกมาในรูป ความเกรงใจก็มีความสำคัญในการผูกขาดบุคลากรให้อยู่กับวงให้เหนียวแน่นยิ่งขึ้น ด้วย เนื่องจากโนราแต่ละคณะมีความหลากหลายในสายคิดปะ ดังนั้นลูกคู่หรือนัก

คนตรีที่ไม่เข้าหากันจะร่วมบรรเลงกันไปได้ยากกว่าลูกคู่ที่เข้าหากัน กรณีนี้เห็นได้ชัดอย่างความสัมพันธ์ของโนรากับคนตีทับ ที่ต้องรับรู้จังหวะความคิดจิตใจระหว่างกันเป็นการส่วนตัว ดังนั้นหากปราศจากวัฒนธรรมความเชื่อและการดึงเอารากวัฒนธรรมอื่นมาผูกมัดไว้อีกชั้นหนึ่งก็จะเป็นเรื่องยากอย่างยิ่งที่จะดึงคนให้อยู่ท่ามกลางระบบการแบ่งจ่ายที่ไม่เป็นมาตรฐาน

สรุปและอภิปรายผล

การบริหารจัดการด้วยระบบเครือญาติเพื่อสร้างความซื่อสัตย์ต่อคณะโนรา ในจังหวัดพัทลุง เมื่อศึกษาการบริหารจัดการในด้านต่าง ๆ แล้ว พบว่า การบริหารจัดการของคณะโนราที่มีการเอาเครือญาติเข้ามามีส่วนในการบริหารจัดการจะสามารถทำให้บริหารจัดการทำได้ง่าย สะดวกและรวดเร็ว เครือญาติซึ่งรวมไปถึงบุคคลากรที่มีความใกล้ชิดสนิทสนมกับหัวหน้าคณะโนราได้รับความไว้วางใจและมีความซื่อสัตย์ต่อคณะโนรา จนกลายเป็นเหมือนเครือญาติ ดังนั้นจึงกล่าวได้ว่า “ระบบครูศิษย์” ที่มี “ระบบเครือญาติ” ซ้อนอยู่นี้เป็นภูมิปัญญาของคนท้องถิ่นได้ ที่นำมาใช้ในการบริหารจัดการคณะโนราที่มีคนมากและหลากหลายบทบาทให้ได้รวมกลุ่มและสร้างความสำเร็จในงานได้อย่างมีนัยสำคัญต่อความซื่อสัตย์ (loyalty) ต่อการทำงานในคณะโนรา ซึ่งส่งผลต่อความเกรงใจในการอยู่ร่วมกัน ความเกรงใจเป็นบุคลิกภาพที่ซับซ้อนในสังคมท้องถิ่น ที่ควบคุมทั้งผู้ทั้งผู้ใช้อำนาจและผู้ที่อยู่ใต้อำนาจ ความเกรงใจไม่เพียงแต่ส่งผลต่อผู้ที่อยู่ใต้อำนาจจะต้องระมัดระวังการคิด พูดทำใด ๆ ที่อาจหักหาญต่อความสัมพันธ์ต่อผู้มีอำนาจเหนือตน แต่ผู้ใช้อำนาจนั้นก็ยังต้องเอาแนวคิดเรื่องความเกรงใจนี้มาเป็นกรอบในการวางตัวของหัวหน้าคณะโนราที่แม้จะไม่ได้แสดงออกมาในรูปการเกรงใจเด็ก แต่ออกมาในรูปของการแสดงออกซึ่งความเมตตาอย่างยุติธรรม ทำให้สมาชิกในคณะโนรา อยู่ด้วยกันอย่างมีความสุข เสมือนว่าเป็นเครือญาติ เมื่อต่างฝ่ายต่างให้ความสำคัญกับหน้าที่และมีความซื่อสัตย์ต่อกัน จะทำให้คณะโนรามีความยั่งยืน การบริหารจัดการดังกล่าวสามารถสรุปได้ดังนี้

1. ด้านการบริหารงานบุคคล ได้พบรูปแบบวิธีการในการรับสมัครหลายรูปแบบ อาทิ การรับสมัครทางสื่อออนไลน์ การรับสมัครด้านหลังเวที การรับฝากจาก

เครือข่ายหรือเครือข่ายอื่น รวมถึงการสรรหาบุคลากรที่มีความรู้ความสามารถในการแสดงโนราเพื่อร่วมงาน เป็นต้น

2. ด้านการเงิน ได้พบขั้นตอนและอัตราในการจ่ายค่าตอบแทน ซึ่งแต่ละตำแหน่งจะมีเกณฑ์การกำหนดราคาแตกต่างกันขึ้นอยู่กับภาระงานหรือปัจจัยการเป็นสมาชิกประจำหรือชั่วคราว

3. ด้านเครื่องมืออำนวยความสะดวก ในการวิจัยพบการนำอุปกรณ์อิเล็กทรอนิกส์ที่เป็นเครื่องมือด้านเทคโนโลยีมาใช้ในการแสดงโนรามากขึ้น นอกจากนี้ยังพบเครื่องมือในการพัฒนาจิตใจของการแสดงโนราคือ พิธีไหว้ครูโนราประจำปี ซึ่งเป็นวิถีปฏิบัติของกลุ่มคณะโนราที่แสดงออกถึงถึงการกตัญญูต่อบรรพบุรุษและการสืบทอดธรรมเนียมการไหว้ครูของศิลปะการแสดงโนรา

เอกสารอ้างอิง

- เจียรชัย อิศรเดช. (2546). **ตัวตนคนใต้ : นัยความหมายใต้พิธีโนราโรงครู**
เจ้าแม่ คุณปู่ ช่างฟ้อนและเรื่องอื่น ๆ ว่าด้วยพิธีกรรมและนาฏกรรม.
 กรุงเทพฯ : ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร.
- เจียรชัย อิศรเดช. (2546). **รายงานการวิจัยเรื่องศักยภาพโนราในการพัฒนาท้องถิ่น.**
 กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว).
- ประพนธ์ เรืองณรงค์. (2541). **จากหนูวินหนูวาดถึงโนราเต็ม. มาลีศรีตรัง สารคดี**
จากเมืองใต้. กรุงเทพฯ : สามัคคีสาร(ดอกหญ้า).
- ภัทรวดี ภูชฎาภิรมย์. (2544). **วัฒนธรรมบันเทิงภาคใต้ (พิมพ์ครั้งที่ 1).** กรุงเทพฯ:
 จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- วารสารณัฐนุ่นแก้ว. (2549). **โนราเต็ม เมืองตรัง.** กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์
 พับลิชชิ่ง.
- อุดม หนูทอง. (2536). **โนรา.** สงขลา: มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ภาคใต้.

บุคลากรกรม

นริศร เพชรรมณี (ผู้ให้สัมภาษณ์). วิระเดช ทองคำ (ผู้สัมภาษณ์). ที่บ้านเลขที่ 451 หมู่ที่ 9 ตำบลหารเทา อำเภอบางแพะยูน จังหวัดพัทลุง.
เมื่อวันที่ 10 กุมภาพันธ์ 2558.

เพลินพิศ เกตุชู (ผู้ให้สัมภาษณ์). วิระเดช ทองคำ (ผู้สัมภาษณ์). ที่บ้านเลขที่ 125 หมู่ที่ 12 ตำบลท่าแค อำเภอมือง จังหวัดพัทลุง. เมื่อวันที่ 15 มกราคม 2558.

รัตติกุล เกตุชู (ผู้ให้สัมภาษณ์). วิระเดช ทองคำ (ผู้สัมภาษณ์). ที่บ้านเลขที่ 121 หมู่ที่ 12 ตำบล ท่าแค อำเภอมือง จังหวัดพัทลุง.
เมื่อวันที่ 17 กุมภาพันธ์ 2558.

สายทิพย์ เครือแก้ว (ผู้ให้สัมภาษณ์). วิระเดช ทองคำ (ผู้สัมภาษณ์). ที่บ้านเลขที่ 31 หมู่ที่ 5 ตำบลโคกทราย อำเภอบางแพะยูน จังหวัดพัทลุง.
เมื่อวันที่ 12 กุมภาพันธ์ 2558.